

Prof. dr hab. Julian Gembalski
Akademia Muzyczna im. Karola Szymanowskiego
w Katowicach
Katedra Organów i Muzyki Kościelnej

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Łukasza Kurpasa pt.
„Organy w kościołach franciszkańskich Prowincji Wniebowzięcia Najświętszej
Maryi Panny na terenie Polski. Studium instrumentoznawcze”,
napisanej pod kierunkiem dr hab. Marii Szymanowicz, prof. KUL,
w Instytucie Nauk o Sztuce, na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL.

Przedmiotem badań, podjętych przez doktoranta, jest analiza 13 organów piszczałkowych, znajdujących się w kościołach franciszkańskich Prowincji Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Badania te wpisują się w proces poznawania, inwentaryzowania i szeroko pojętej analizy instrumentologicznej organów znajdujących się w świątyniach na terenie Polski. Proces badawczy, związany z bogatą tradycją budowy organów na terenie naszego kraju, ma ogromne znaczenie dla postrzegania roli i właściwej oceny ważnego obszaru kultury, jakim jest muzyka organowa i narzędzie jej kreacji – organy. W obszar ten wpisuje się dorobek zarówno polskich diecezji jak i zakonów, w życiu których organy odgrywały ważną rolę od końca wieków średnich. Dlatego podjęcie przez doktoranta tematu organów w tradycji zakonu franciszkańskiego jest w pełni uzasadnione, a jego opracowanie w sposób istotny poszerza wiedzę o historii, konstrukcji i estetyce brzmienia organów w świątyniach tego zgromadzenia. Warto dodać, iż jest to pierwsze tego typu opracowanie, traktujące kompleksowo zagadnienia badawcze związane z organami zakonu franciszkańskiego w Polsce.

Autor podzielił pracę na trzy rozdziały, uzupełnione aneksem, zawierającym opis inwentaryzacyjny 319 głosów, w tym pomiary i wykresy przebiegu menzur. Praca zawiera także bogaty materiał ilustracyjny. W pierwszym rozdziale doktorant opisuje historię danej świątyni oraz znajdujących się w niej organów. Wykorzystuje dostępne źródła archiwalne oraz opracowania, zarówno związane z historią samej świątyni jak i organów. Te drugie mają szczególne znaczenie dla ogólnej wiedzy o organach w Polsce, zawierają bowiem informacje, do których badacze- historycy sztuki, na ogół nie docierają. Zakres tej wiedzy uzależniony jest np. od stanu posiadania archiwum zakonnego czy dostępności materiałów źródłowych, jednak w większości opisów dostarcza nowego materiału, który może być wskazówką do dalszych badań.

Elementem tego rozdziału jest także wprowadzenie, którego treść zapoznaje czytelnika z historią Prowincji, jej organizacją i przemianami w kontekście historii politycznej oraz historii Kościoła. W następujących po wprowadzeniu podrozdziałach (w liczbie 14) autor opisuje każdy z kościołów (syntetyczny opis historyczny) oraz dzieje organów, z uwzględnieniem najważniejszych faktów, takich jak remonty, przebudowy i oceny stanu zachowania. Cennym elementem tych opisów są cytaty źródłowe oraz przytaczane na podstawie dokumentów nazwiska organmistrzów związanych z opisywanym instrumentem. Dane te mają jeszcze jeden walor poznawczy (ściślej: naukowy): ze względu na rozległość terytorialną prowincji Franciszkańskiej Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (opisywane świątynie znajdują się na terenie czterech województw), wszystkie pozyskane w trakcie badań

informacje wzbogacają wiedzę o organach w szerokim kontekście uwarunkowań kulturowych a nawet politycznych i ekonomicznych¹. Rozdział ten ilustrowany jest jedynie fotografiami, obrazującymi zewnętrzny widok świątyni.

Zasadniczy trzon dysertacji stanowi rozdział II, zatytułowany „Opis inwentaryzacyjny organów”. We wprowadzeniu do tego rozdziału doktorant opisuje jego układ i charakteryzuje elementy składowe opisu, ujęte w dziewięć podpunktów. Są to: 1. Lokalizacja instrumentu; 2. Architektonika i wystrój prospektu; 3. Miechy i dmuchawa; 4. Traktura i wiatrownice; 5. Stół gry; 6. Dyspozycja; 7. Zakres skal (pozioma i pionowa); 8. Analiza dyspozycji pod kątem rodzajów głosów - wg. kryterium konstrukcji i budowy oraz wg kryterium wysokości brzmienia; 9. Stan zachowania – oddający stan z 2015 roku, czyli przybliżony czas ukończenia przez autora badań. Rozdział ten prezentuje sumę rezultatów i wniosków wypływających z przeprowadzonych badań, ułożony według jednej, przyjętej przez autora (a z pewnością także przez Promotora) koncepcji.

Poszczególne podpunkty opracowane są w sposób rzetelny i kompetentny i ukazują dobre przygotowanie doktoranta do podejmowania badań instrumentologicznych. Ich zakres wymaga znajomości zarówno konstrukcji organów i zagadnień technologicznych jak i odniesień do estetyki brzmienia i obiektywnej interpretacji struktury brzmieniowej. Autor wykazuje się w tym rozdziale także rzetelną wiedzą na temat stylu architektonicznego prospektów i szaf organowych. Korzysta z wypracowanych przez innych badaczy i funkcjonujących w nauce (nie tylko w instrumentologii) pojęć określających typologię prospektów. Nomenklatura stosowana w opisie elementów wystroju plastycznego, składników konstrukcji przestrzennej i architektury prospektów jest prawidłowa i zgodna z kryteriami stosowanymi w historii sztuki.

Opis elementów technicznych, w tym wiatrownic, typów traktury oraz systemu powietrznego, wskazuje na bardzo dobrą znajomość budowy organów oraz duże doświadczenie doktoranta w zakresie konstrukcji i funkcjonowania organów jako urządzenia technicznego, łączącego w sobie elementy kilku dziedzin fizyki. Wiarygodność opisów, interpretacja konstrukcji poszczególnych elementów i ich funkcji w instrumencie są rezultatem przygotowania zawodowego Pana Łukasza Kurpasa jako dyplomowanego organmistrza i organisty. Wskazują także na umiejętność zastosowania właściwej metody badawczej, która z pewnością jest również rezultatem studiów odbytych na muzykologii w Instytucie Nauk o Sztuce Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Każdy z podpunktów rozdziału dostarcza rzetelnej wiedzy o omawianym elemencie analizowanych organów, tym samym spełnia oczekiwania potencjalnego czytelnika i badacza, który chce z tej wiedzy skorzystać. Dzięki kompetentnie przeprowadzonemu procesowi badawczemu każdy z opisywanych instrumentów jawi się jako obiekt wielowymiarowy, zinterpretowany w obszarze parametrów materialnych (konstrukcja, założenia techniczne i technologiczne, struktura przestrzenna) jak i ideowych (funkcja muzyczna, „służebność” w stosunku do miejsca w liturgii i w kulturze niematerialnej). Zebrane i opisane parametry każdego instrumentu pozwalają na przeprowadzenie analizy porównawczej, co autor przedstawia w rozdziale III swojej pracy.

Do istotnych składników opisu należą m.in. tabele obrazujące rozmieszczenie wiatrownic oraz rozmieszczenie głosów na wiatrownicach. Pozwala to na uchwycenie zależności między typem wiatrownic i traktury a konsekwencjami brzmieniowymi. Nie zawsze organmistrzowie (budujący np. nowe instrumenty) zdawali sobie sprawę z takiej zależności, zwłaszcza, kiedy budowali organy o trakturze elektropneumatycznej czy nawet pneumatycznej. Swoboda w rozplanowywaniu wiatrownic, ich dzielenie lub umieszczanie w trudno dostępnych miejscach, nie pozostawały bez wpływu na spójność dźwiękową zespołów

¹ Dotyczącym np. kasaty zakonów czy statusu materialnego, wpływającego na koszty budowy organów, wyboru wykonawcy a nawet wielkości organów.

brzmieniowych, we wszystkich parametrach (nawet tych subiektywnych). Dla badacza organów, zwłaszcza badań relacji między brzmieniem a parametrami technicznymi, cenne są prezentowane w tym rozdziale układy mikstur i zakresy skali poziomej i pionowej. Rozdział II uzupełniają analizy statystyczne głosów (z podziałem na rodziny głosowe) oraz fotografie podstawowych elementów organów (prospekt, szafa, wiatrownice, stoły gry, wybrane głosy, tabliczki firmowe itp.).

Przeprowadzone przez doktoranta badania 14 organów znajdujących się w kościołach franciszkańskiej Prowincji Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny przyniosły obfity materiał badawczy, pozwalający na prezentację ogólnej charakterystyki badanego instrumentarium. Doktorant przedstawił tę charakterystykę w III rozdziale, który jest zwięzłym podsumowaniem i przypomnieniem niektórych zagadnień opisanych w dwóch poprzednich rozdziałach, według przyjętej przy opisie szczegółowym każdego instrumentu kolejności zagadnień. Zostały one ujęte w dziewięć podrozdziałów, w których każdy z elementów (włącznie z danymi historycznymi) opatrzony jest tabelami porównawczymi. Daje to czytelny obraz badanego instrumentarium w kontekście stylu, estetyki brzmienia, dyspozycji, systemu powietrznego, traktury, wiatrownic, stołów gry, wreszcie dyspozycji i zakresu skal. Uzupełnieniem jest analiza stanu zachowania organów i wykaz budowniczych.

Szczególne znaczenie i wyjątkową wartość dla procesu badawczego dotyczącego nie tylko instrumentów franciszkańskich, ale i całego obszaru badań nad instrumentarium organowym w Polsce, ma dziewiąty podrozdział, zatytułowany „Analiza menzur”, wraz z będącym konsekwencją przeprowadzonych pomiarów Anekssem. Punkt ten sygnalizuje metodę poznawania cech głosów organowych poprzez szczegółowe pomiary i porównywanie przebiegów menzur, co pozwala na wyciągnięcie wniosków dotyczących ogólnej koncepcji brzmieniowej organów. W punkcie tym Pan Łukasz Kurpas dokonał analizy pod kątem typów wiatrownic (upustowe pneumatyczne, stożkowe pneumatyczne, stożkowe mechaniczne, klapowo-zasurowe mechaniczne) oraz porównał wybrane głosy firm organmistrzowskich: Kaczmarka, Riegera i Sauera.

W Aneksie zamieszczony został opis inwentaryzacyjny 319 głosów, zawierający materiał, budowę piszczałek (dla głosów labialnych opis korpusu, wycięcia, sposobu strojenia, dla głosów języczkowych budowa tuby i opis sposobu strojenia), a także opis umiejscowienia piszczałek. Autor wykonał imponującą pracę, której rezultatem jest kompletna inwentaryzacja głosów wchodzących w skład dyspozycji prezentowanych organów. Po krótkim wprowadzeniu, wyjaśniającym metodę i sposób wykonania pomiarów, autor zamieszcza opisy i tabele dla dyspozycji kolejnych badanych organów. jako rezultat przeprowadzonych pomiarów 319 głosów, z uwzględnieniem materiału, szczegółów konstrukcyjnych i parametrów fizycznych (menzura szerokościowa). Zawarte na 366 stronach opisy dostarczają niezwykle cennego materiału dokumentacyjnego i porównawczego. Sposób przeprowadzenia badań i prezentacji ich rezultatu może być wzorem dla podobnych prac z zakresu inwentaryzacji organów i jest szczególnie cenną częścią przedstawionej dysertacji.

Dokonując ogólnej oceny pracy doktorskiej Pana mgr Łukasza Kurpasa należy wyrazić ogromne uznanie dla rzetelności przeprowadzonego procesu badawczego, w tym dla przyjętej metody i uzasadnionego zakresu tematycznego. Skupienie się na organach jednego zgromadzenia zakonnego nie prowadzi wprawdzie do zdefiniowania charakterystycznych cech organów budowanych w klasztorach franciszkańskich (zwłaszcza, że przynależą one do różnych obszarów geograficznych i różnych organizmów administracyjnych)², pozwala jednak na poznanie dorobku kulturowego zgromadzenia i jego ocenę w kontekście zadań, jakie zawsze przed nim stawały. Budowa organów i ich użytkowanie w liturgii miały z pewnością wpływ na życie religijne wspólnot prowadzonych przez Zakon OO.

² Omawiane kościoły należą do czterech województw i siedmiu diecezji

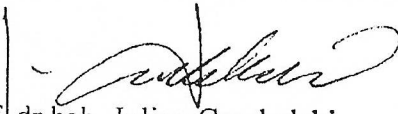
Franciszkanów. Może to potwierdzić doktorant, który od wielu lat związany jest z tą wspólnotą jako organista, organmistrz i wykładowca muzyki liturgicznej. Z drugiej strony objęcie procesem badawczym jednego tylko zgromadzenia pozwala na ocenę jego wkładu w kulturę, w tym w kulturę muzyczną Kościoła. Z tego względu praca Pana Łukasza Kurpasa uzupełnia wciąż jeszcze za mało eksplorowany obszar badawczy w naszym kraju. Jak wspomniano już wyżej, na wysoką ocenę zasługuje zakres podjętych badań a także rzetelność w podejściu do źródeł. Jak zauważa doktorant, nie zachowało się wiele źródeł archiwalnych, toteż obficie korzystał on z dostępnych opracowań, z wywiadów z organmistrzami, organistami i badaczami dziejów Zakonu Braci Mniejszych. Zgromadził wiarygodny materiał, który był punktem wyjścia do badań empirycznych. Pomocą była wiedza doktoranta z zakresu organmistrzostwa a także wieloletnia praktyka. Pod tym względem Pan Łukasz Kurpas sytuuje się w obszarze specjalistów, którzy umiejętnie potrafią połączyć wiedzę teoretyczną uzyskaną poprzez proces edukacyjny z umiejętnościami wyniesionymi z doświadczenia praktycznego. Jest to potencjał, który będzie nadal owocował, zarówno w pracy naukowej jak i w pracach organmistrzowskich, których doktorant ma już wiele na swoim koncie. Dodatkowym walorem pracy jest niezwykle bogata faktografia, której analiza pomóc może wielu organmistrzom. Dlatego praca powinna zostać upowszechniona poprzez publikację i dostępna dla organologów, organmistrzów i organistów.

Warto dodać, że praca zawiera dobrze zredagowane typowe elementy pracy naukowej, takie jak Bibliografia (zawierająca 27 pozycji z grupy literatury przedmiotu i 32 pozycje z grupy literatury pomocniczej oraz wykaz 10 wywiadów), wykaz skrótów, wykaz fotografii, rysunków i tabel. Strona edytorska nie budzi zastrzeżeń. Tekst napisany jest w formie zgodnej z wymogami pisemnej pracy naukowej, poprawnym językiem (z nielicznymi niedokładnościami czy uproszczeniami), co jednak nie obniża walorów czysto literackich. Przy podjęciu decyzji o upowszechnieniu pracy w postaci drukowanej, konieczne będzie poprawienie niektórych, zbyt potocznych sformułowań (przykładowo, na str. 253 „*Ubogaca ono całe archiwum, które jest wybrakowane, jeśli chodzi o kwestie organów*”, s. 254 „*(...) organmistrz projektując instrument dostosował dyspozycję (...) ze względu na wnętrze (...)*). Są to jednak nieliczne przeoczenia, łatwe do poprawienia redakcyjnego.

Na koniec warto podkreślić jeszcze jeden, ważny fakt. Praca naukowa jest związana ze zdolnością do samodzielnego wykonywania badań i wyciągania słusznych wniosków, a następnie formułowania czytelnych tez o wartości naukowej. Pan Łukasz Kurpas spełnił wszystkie te warunki, wykonując żmudne pomiary, badania porównawcze i redagując cały tekst dysertacji samodzielnie, pod życzliwą opieką promotora, Pani Profesor Marii Szymanowicz. Wykazał w ten sposób przygotowanie do samodzielnej pracy naukowej i gotowość do jej kontynuacji poprzez dalsze badania i działania praktyczne w zakresie organologii i budowy organów.

Oceniając przedstawioną pracę doktorską Pana mgr Łukasza Kurpasa, stwierdzam, że praca ta spełnia wymagania Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym z dnia 27. 07. 2005 r.

Pracę przyjmuję bez zastrzeżeń i wnioskuję o dopuszczenie kandydata do dalszych czynności zmierzających do nadania stopnia doktora w dyscyplinie Nauki o Sztuce. Muzykologia.

Prof. dr hab. Julian Gembalski

Katowice, 16.11.2023